

MATERIALISM DIALECTIC ȘI ISTORIC ÎN COMUNISMUL ROMÂNESC (I)

Alex CISTELECAN

Institutul de filozofie Alexandru Dragomir, București
UMFST, Târgu Mureș
Alexandru Dragomir Institute for Philosophy, Bucharest
University of Medicine, Pharmacy, Science and Technology of Targu Mures
Personal e-mail: altcistelecan@gmail.com

DIALECTICAL AND HISTORICAL MATERIALISM IN ROMANIAN COMMUNISM (I)

Abstract: The article (to be published in 2 parts) analyzes the expression and evolution of Marxist philosophy in communist Romania, as seen in the evolution of the official handbooks and courses of dialectical materialism and historical materialism. Its first part looks at the original Marxian foundations (Marx and Engels' views on metaphilosophy and their actual philosophical practice), the Soviet mediations (the institutional and conceptual reconfigurations of Soviet Marxist philosophy until the death of Stalin) and the initial local configuration, as seen in the first two editions of the handbooks, published in the early 50's and early 60's respectively. The second part of the article will follow this evolution further, up to 1989, and will conclude by developing a series of observations on the uses and abuses of Marxist philosophy in communist Romania.

Keywords: Dialectical Materialism, Historical Materialism, Marxism, State Socialism, Romanian Communism

Citation suggestion: Cistelecan, Alex. "Materialism dialectic și istoric în comunismul românesc (I)." *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 12-24.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.02>.

Chestiunea obiectului, configurației și evoluției filozofiei marxiste în comunismul românesc este una subcercetată și puțin problematizată, fiind îndeobște presupusă a fi de la sine înțeleasă: da, ideologia comunistă a fost unul din determinantii principali ai acțiunii istorice a fostului regim, și da, această ideologie a fost traducerea politică fidelă – chiar dacă mediată prin Lenin, Stalin – a filozofiei marxiste. Mai mult, pentru că aceste regimuri comuniste, și al nostru cu atât mai mult, s-au dovedit a fi ireformabile, imune la evoluție și schimbare, implicit și filozofia marxistă pe care o profesau și prin care se justificau a rămas substanțial neschimbată, un bloc rigid de idei și principii predefinite care au ghidat și legitimat neobosit practica politică a fostelor state comuniste. Toate acestea sunt teze subînțelese în mai toate nivelele discuției locale despre comunismul românesc și est-european în general – de la cel popular și jurnalistic, până la cel academic sau oficial, cu influența anticomunismului de tip Tismăneanu revărsându-se prin toate aceste paliere.¹ Îmi propun în acest text să aduc o contribuție la această chestiune – a configurației, obiectului și mizelor filozofiei marxiste în comunismul românesc – analizând evoluția manualelor de materialism dialectic și istoric din această perioadă. Acest survol tematic și istoric

al evoluției manualelor oficiale de filozofie marxistă, precum și al discuțiilor pe care acestea le-au generat la vremea lor, ne va permite să chestionăm ambele teze oficializate de exegeza comunismului de la noi, invocate mai sus: nu, departe de a fi un bloc monolitic de idei și principii predefinite, neschimbat peste trecerea decadelor, filozofia marxistă – configurația ei internă, obiectul și mizele ei – s-au aflat într-o continuă schimbare, care reflectă desigur schimbările contextului social-politic imediat, dar trasează totodată și o direcție de evoluție destul de unitară de-a lungul deceniilor; iar această direcție de evoluție generală, contrar celei de-a doua asumptii, a fidelității filozofiei din România comunistă cu spiritul, măcar, al filozofiei lui Marx și Engels, este una de continuă îndepărtare de principiile constitutive ale acesteia din urmă, îndepărtare care merge până la opoziție sau răsturnare, și care pornește în fond de la bun început – din 1948 – de pe niște poziții, fixate în „marxism-leninismul” stalinist, deja destul de modificate față de principiile filozofice originare ale celor doi fondatori².

În investigația de mai jos, două aspecte mă vor interesa cu precădere, dezvăluind evoluția filozofiei marxiste în același timp din exterior și din interior: pe de o parte, cum evoluează, în trecerea de la Marx și Engels la filozofia marxistă din România

comunistă, cu tot cu medierea marxismului sovietic, perspectiva metafizică, filozofia despre filozofie – ce este sau ar trebui să fie aceasta, care sunt obiectul și miza ei în societate? Și pe de altă parte, din interior, cum evoluează configurația tematică și disciplinară internă a acestei filozofii în toată această perioadă, ce concepte, metode, teorii, subdiscipline apar, se dezvoltă și dispar în cursul acestor decade?

Origini marxiste

Perspectiva metafizică a lui Marx și Engels e una destul de clară, chit că infuzată de un anumit utopism – unul fie idealist, hegelianizant, din scrierile de tinerețe ale lui Marx, fie pozitivist, scientist, din scrierile târzii ale lui Engels, locurile sau momentele în care cei doi problematizează chestiunea obiectului și destinului filozofiei.

În Introducerea sa la *Critica filozofiei dreptului a lui Hegel* (1843), Marx trasa o relație de strânsă dependență și împlinire/abolire reciprocă între filozofie și proletariat: „După cum filozofia își găsește armele ei *materiale* în proletariat, tot astfel își găsește și proletariatul armele lui *spirituale* în filozofie... Filozofia nu poate fi împlinită fără desființarea proletariatului, proletariatul nu poate fi desființat fără împlinirea filozofiei.”³ Altfel spus, destinul filozofiei, al principiilor active în idealismul german și în tradițiile progresiste și raționaliste din istoria gândirii occidentale, este de a fi totodată împlinită și absorbită în practica concretă și imediată a societății post-revoluționare sau post-capitaliste, în același timp în care este abolită ca „filozofie”, i.e. în calitate de cunoaștere abstractă și separată, de care se preocupă doar o categorie aparte de lucrători cu spiritul. Acest principiu al unității teoriei cu practica – formulat, la fel de pronunțat, și în ideea că „nu este de ajuns ca gândirea să tindă spre realizare ; trebuie ca realitatea să tindă ea însăși spre gândire”⁴ din același text – a fost, cel puțin declarativ, ridicat la înaltul rang de unul din cele două principii definitorii (alături de cel al „partinității”) ale filozofiei marxist-leniniste în codificarea ei din țările socialismului est-european. Dar, așa cum s-a observat deja în epocă (vezi Wetter, Marcuse, dar și toată critica troțkistă sau anarho-sindicalistă a „substituționismului”), chiar dacă acuza de nerespectare a acestui principiu a provocat căderea în dizgrație a numeroși filozofi, sociologi, sau școli întregi de gândire, distanța față de sensul original marxist era deja considerabilă în aplicarea lui ortodoxă: tensiunea spontană, sau cel puțin inherentă și iminentă, a filozofiei spre realitate și a practicii spre filozofie, din problematizarea lui Marx, presupunea în schimb, de la bun început, adică deja după Lenin, după stabilizarea regimului sovietic și epuizarea valului și bazei revoluționare în Războiul Civil, instanța intermediară necesară a partidului, unic garant și făptuitor al unității teoriei cu practica – i.e. al filozofiei oficiale cu realitatea socialistă, dar și al strategiei politice cu actantul și reprezentantul ei declarat, proletariatul. Dincolo de această aplicare originală a principiului teoriei și practicii, care instituie o disjuncție și o mediere necesară acolo unde Marx vedea o unitate și o atracție reciprocă spontane, e limpede că, tot așa cum proletariatul nu a fost

abolit în societățile socialiste, nici filozofia nu a fost împlinită – absorbită în practică, universalizată și cotidianizată – în cadrul acestor sisteme politice, ci dimpotrivă a fost supusă unui proces contrar, de continuă excrescență disciplinară și specializare suplimentară, atât în interiorul său cât și în raport cu celelalte discipline socio-istorice.

Dar, cum această primă tematizare din partea lui Marx poate fi considerată, pe drept cuvânt, ca fiind prea mesianică și utopizantă și, prin urmare, prea ușor de infirmat de către realitatea socialistă ulterioară, e mai interesant să vedem problematizarea metafizică din scrierile târzii ale lui Engels, acolo unde destinul filozofiei este înscris într-o altă teleologie, de data asta inherentă câmpului însuși al științelor și cunoașterii. Dacă Marx dizolva filozofia în experiența imediată a societății fără clase, la Engels cel din *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane* destinul filozofiei e unul similar de dizolvant, doar că de data asta ca urmare a unui alt tip de revoluție – nu cea socială sau socialistă, ci cea din științele naturii și științele sociale ale epocii sale. În ambele aceste mari domenii ale cunoașterii, soarta filozofiei este de a fi înlocuită de către științele corespunzătoare. Pe de o parte, în domeniul științelor naturii, Engels notează efectul produs de ultimele revoluții științifice:

„Înainte, sarcina de a da un astfel de tablou general revenea așa-numitei filozofii a naturii. Ea putea realiza aceasta numai înlocuind conexiunile reale, necunoscute încă, prin altele ideale și fanteziste, completând faptele care lipseau cu creații ale minții și umplând lacunele reale numai cu ajutorul imaginației. Procedând astfel, ea a avut câte o idee de geniu, a anticipat câte o descoperire ulterioară, dar totodată a produs și destul de multe absurdități, și nici nu putea altfel. Astăzi, când este suficient să concepem rezultatele cercetării naturii în mod dialectic, adică în spiritul propriei lor conexiuni, pentru a obține un „sistem al naturii” satisfăcător pentru vremurile noastre, când caracterul dialectic al acestei conexiuni se impune și savanților de formație metafizică împotriva voinței lor, astăzi, filozofia naturii este definitiv lichidată. Orice încercare de a o reînvia ar fi nu numai superfluă, ci *ar constitui chiar un regres*”⁵

Același lucru este valabil și pentru domeniul omului și societății, acolo unde vechea filozofie a istoriei este înlocuită chiar de „concepția materialistă despre istorie” a lui Marx, i.e. ceea ce, în altă parte și pentru o singură dată⁶, Engels numește „materialismul istoric”.

„ceea ce este valabil pentru natură..., este valabil și pentru istoria societății în toate ramurile, ca și pentru ansamblul tuturor științelor care se ocupă de lucruri umane (și divine). Și aici filozofia istoriei, a dreptului, a religiei etc. a constat în a înlocui conexiunea reală care trebuia pusă în evidență în evenimente printr-una făurită în mintea filozofului, în a concepe istoria în ansamblu, ca și diversele ei părți, ca o realizare treptată a unei idei... [Odată cu articularea, de către Marx, a perspectivei materialiste asupra istoriei]

această concepție pune însă capăt filozofiei în domeniul istoriei, după cum concepția dialectică a naturii face inutilă și totodată imposibilă orice filozofie a naturii. Pretutindeni problema nu mai constă în a născoci conexiuni, ci în a le descoperi în fapte. Filozofiei, izgonită din natură și din istorie, îi mai rămâne doar imperiul gândului pur, în măsura în care acesta subzistă: teoria legilor procesului de gândire, însăși logica și dialectica”⁷

Contrastul dintre, pe de o parte, această perspectivă asupra destinului filozofiei, în care ea este evacuată treptat de către noile științe ale naturii și noua concepție materialistă despre istorie și relegată exclusiv domeniului „legilor procesului de gândire, logica și dialectica”, și, pe de altă parte, întrebuirile și concepțiile sovietice despre filozofie e cum nu se poate mai frapant. După cum observa deja Wetter în lucrarea sa clasică:

„Whereas Engels, having driven philosophy out of Nature and History, had sought to restrict it to the realm of pure thought, «logic and dialectics», Soviet philosophy interprets the dialectic in the sense elsewhere conceded to it by Engels, namely as a «science of the general laws of motion and development of Nature, human society and thought». The result has been that in this way, Nature and history have again been smuggled back into the jurisdiction of philosophy, from which Engels wished to exclude them”⁸

Este adevărat însă că, așa cum sugerează același Wetter, această răstălmăcire și chiar răsturnare a prescripțiilor lui Engels în metafizica regimurilor comuniste exploatează anumite ambiguități prezente deja în tratamentul lui Engels. Astfel, de la bun început, chiar și în pasajul tranșant citat mai sus din Engels, nu e prea limpede alăturarea logicii și a dialecticii în ultimul domeniu rămas pentru filozofie, teoria proceselor de gândire: sunt logica și dialectica de-acum un singur lucru, sau desemnează discipline diferite – dar atunci, ce altceva decât logică, și totodată altceva decât filozofie a naturii sau a istoriei, poate fi această dialectică? Mai mult decât atât, chiar unele din textele târzii ale lui Engels par să contrazică această perspectivă asupra destinului și uzului corect al filozofiei, în care ea ar urma să se dizolve complet în teorie a cunoașterii, abandonând domeniul naturii și istoriei științelor corespunzătoare. În *Anti-Duhring* și în lucrarea, e drept postumă, *Dialectica naturii*, întâlnim aparent pagini, capitole întregi de veritabilă filozofie a naturii, în versiunea sa cea mai tradițional metafizică de ontologie. Wetter vede aici o contradicție. În apărarea lui Engels, trebuie spus însă că, în primul rând, în ce privește structura lui *Anti-Duhring*, cu aparența sa de sistem total, în care filozofiei naturii îi revine locul de cinste obișnuit, alături de „morală și drept” și „dialectică”, această structură reproduce – așa cum precizează și Engels în prefață – pretențiile de sistem ale teoriei celui criticat; iar în al doilea rând, trebuie spus că atât paginile despre filozofia naturii din *Anti-Duhring*, cât și cele din *Dialectica naturii*, în realitate nu contrazic prescripțiile din *Ludwig Feuerbach*, despre dizolvarea inevitabilă a filozofiei

naturii în științele naturii, ci mai degrabă le confirmă spiritul, întrucât aici Engels construiește o aparentă „filozofie a naturii” pornind de la – lărgind, aprofundând și generalizând – ultimele descoperiri din științele naturii. Așadar pe o cale inductivă, mai degrabă, de la legile generale dar totuși încă particulare descoperite de către științele particulare ale naturii, până la legile cele mai generale ale existenței, naturale și istorice deopotrivă, de care se ocupă dialectica, proces opus punctual celui deductiv, specific vechii filozofii a naturii, dar și recuperării sovietice a acesteia ca știință a celor mai generale legi ale existenței, în care legile dialectice sunt cele din care se deduc legile generale ale științelor particulare⁹.

Dar în ciuda acestor precizări, o ambiguitate persistă aici, și ea este legată de această funcție de generalizare pe care o îmbracă dialectica la Engels – și ceea ce va deveni „materialismul dialectic” mai târziu. Este generalizarea rezultatelor științei o activitate inherentă acestor științe – caz în care dialectica s-ar resorbi, ca superfluă, în aceste științe particulare, ceea ce evident nu este, și nu a fost, cazul. Ceea ce înseamnă că generalizarea rezultatelor științelor trebuie să fie altceva decât aceste științe particulare, ceva superior lor – ceva foarte asemănător vechii poziții a filozofiei de „știință a științelor”. Mai mult, dacă dialectica este nu doar o metodă de cunoaștere, așadar o logică, ci și depozitarul celor mai generale legi ale existenței obiective, înseamnă că ea este totodată și o veritabilă ontologie ca filozofie primă, ceva separat și dincolo, chiar primordial față de logică și domeniul restrâns al proceselor de gândire, ceea ce din nou contrazice perspectivele anunțate în *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane*. Toate aceste ambiguități din tratamentul lui Engels vor exploda în practica filozofică și teoria metafizică din țările comuniste, acolo unde, departe de a se restrânge la domeniul exclusiv al proceselor de gândire, filozofia va reînflori în vechea ei structură debordantă clasică, cu tot cu ontologie și filozofie a naturii, precum și psihologie, etică și estetică în cele ale spiritului. Din contră, filonul cel mai autentic de filozofie marxistă – materialismul istoric – va avea, așa cum vom vedea, statutul filozofic cel mai precar în regimurile comuniste, fiind mereu în pericol de a fi strivit de logica superioară a materialismului dialectic (ca simplă aplicație a formulaiciei acestuia) sau absorbit în particularismul științelor sociale (ca simplă generalizare – poate superfluă, poate ilicită – a legilor acestora), pentru a se salva în final doar ca o filozofie spirituală a omului și umanismului, eminentamente anti-istorică și non-materialistă.

Ceea ce ne conduce la cel de-al doilea aspect pe care îl anunțăm: nu atât perspectiva marxistă inițială asupra destinului și obiectului filozofiei, cât configurația internă a acestei filozofii în scrierile fondatorilor săi. Or, în această privință, lucrurile sunt mult mai puțin limpezi. După cum se știe, cele două formule care au fixat configurația și ierarhia internă a filozofiei marxiste în lagărul socialist, „materialismul dialectic” și „materialismul istoric”, nu prea se regăsesc ca atare în corpusul textelor celor doi fondatori: „materialismul istoric” e doar rar și ocazional menționat de către Engels, preferându-i în schimb formula de „concepția materialistă

despre istorie”; iar „materialismul dialectic” a fost invocat ca atare pentru prima dată de către Karl Kautsky, urmând apoi a fi fixat ca disciplină supremă în tratatele filozofice din URSS. Pe lângă acest inconvenient terminologic, care ne pune în imposibilitatea de a verifica fidelitatea „materialismului dialectic și istoric” din statele comuniste cu ceva ce nu poate fi identificat ca atare la Marx și Engels, mai există și un inconvenient de conținut: dacă considerațiile metafizice ale lui Marx și Engels pot fi izolate și comentate punctual, e mult mai greu să izolăm, în ansamblul corpusului scrierilor lor, texte propriu-zis de filozofie. Asta are, fără doar și poate, de-a face cu binecunoscutul melanj disciplinar ce caracterizează textele celor doi fondatori – economie politică, filozofie și socialism¹⁰, „cele trei surse și părți componente ale marxismului”, conform formulei clasicizate a lui Lenin. Or, acest melanj, prezent desigur în concentrații variabile, dar constant în toate textele lor, face foarte dificil de desprins o filozofie marxistă pură din punct de vedere disciplinar – ceea ce, probabil, în spirit marxist, nici n-ar trebui să căutăm sau să ne dorim. În afară de scrierile de tinerețe ale lui Marx, dar care sunt comentarii la Hegel și tinerii hegelieni, și de lucrările de maturitate ale lui Engels, care, așa cum am văzut, sunt mai curând eforturi de generalizare filozofică a progreselor științifice, rămâne foarte puțin material din care să poți reconstrui așa ceva. *Capitalul* este, desigur, moștra supremă de materialism istoric, dar acesta nu e deloc (doar) filozofie – e mult mai mult o critică a economiei politice și o sociologie istorică. În fond, tocmai imposibilitatea de a delimita o filozofie pură, supra-istorică și aflată deasupra științelor particulare, e definitorie pentru marxism – „nu cunoaștem decât o știință, cea a istoriei”, nici o filozofie deci care să poată pretinde a fi mai mult, peste, dincolo de materialismul istoric. Iar materialismul istoric, în uzul său marxist inițial, de concepție materialistă despre istorie, e ceva foarte evaziv în a fi disciplinarizat, încadrat într-o disciplină: așa cum rezultă atât din problematizarea sa în paginile din *Ludwig Feuerbach...*, cât și din punerea sa în practică în *Capitalul*¹¹, rămâne neclar dacă el este, sau poate fi instituit, ca o nouă filozofie, care să aplice la om și societate legile dialecticii materialiste, deduse sau descoperite în prealabil, sau o sociologie, o știință – fie ea și cea mai generală – a legilor de mișcare ale societății, sau, în fine și dacă este posibil, ceva între acestea două.¹² Toate aceste ambiguități de pornire vor lăsa amprente profunde, vor produce direcții divergente, puncte de ruptură și cotitură, excluderi și reintegrări disciplinare, în evoluția configurației interne a filozofiei marxiste din lagărul socialist.

Medieri sovietice

Înainte de a fi adoptată în România comunistă ca paradigmă oficială de gândire, filozofia marxistă a trecut prin trei decade de instituire, reconfigurări și transformări în Uniunea Sovietică, filieră pe care a și pătruns la noi, și căreia i-a rămas extrem de fidelă, cel puțin până la începutul anilor 60.¹³ Motiv pentru care merită să zăbovim puțin și asupra acestor evoluții ale filozofiei marxiste sovietice până în anii 50.

Primii douăzeci de ani de existență ai filozofiei sovietice sunt, atât din punct de vedere instituțional cât și din cel al conținutului conceptual și metodologic, extrem de agitați¹⁴. Dacă, în contextul Revoluției Ruse, „materialismul dialectic” proclamat de Lenin și bolșevici a putut funcționa ca o platformă filozofică suficient de elastică și încăpătoare pentru a acomoda și atrage ambele direcții principale ale filozofiei locale, atât gânditorii de tendință empiristă, pozitivistă, atrași de latura materialistă, cât și teoreticienii mai predispuși la speculație și idealism, atrași de versantul dialectic, această armonie se va rupe imediat după moartea lui Lenin, deschizând o serie de bătălii și reconfigurări filozofice și instituționale interne ale câmpului declarat marxist. Primii zece ani, până în 1931, sunt dominați de lupta dintre școala dialectică, condusă de Deborin, și reprezentanții „mecanicismului”; victoria celor dintâi și consacrarea lor oficială sunt însă de scurtă durată, fiind destul de rapid acuzați de către gruparea condusă de Mitin de „formalism”, „hegelianism”, plus obiecția, nelipsită din toate aceste polemici, de nerespectare a principiului partinității și al unității teoriei cu practica. Dar nici consacrarea școlii lui Mitin nu va fi mai ferită de intemperii – în 1936, în contextul în care noua Constituție a Uniunii Sovietice va pune accentul pe umanism, democrație și libertatea persoanei, perspectiva sa asupra filozofiei va fi acuzaată și ea de „formalism” și „scolasticism”, Mitin, la fel ca Deborin înaintea lui, asumându-și imediat criticile și dublându-le cu o autocritică pe măsură. După cum observă Wetter, toate aceste feude și lupte pentru consacrare și succesiune oficială în filozofie, cu răsturnările lor aparente de paradigme și destine, nu afectează însă prea mult conținutul conceptual și metodologic al filozofiei – și nici, de altfel, pozițiile de putere și autoritate instituțională ale reprezentanților lor. Stabilizarea completă a „frontului filozofic” și a perspectivei oficiale asupra filozofiei marxist-leniniste are loc în 1938, odată cu publicarea, în *Cursul scurt al istoriei PCUS* a lui Stalin, a capitolului despre „Materialism dialectic și istoric”, capitol care va constitui baza manualelor și tratatelor de filozofie marxistă până după moartea lui Stalin – constituind, astfel, implicit și tiparul pe care l-au urmat primele manuale și lucrări de materialism dialectic și istoric apărute la noi după 1948.

Materialismul dialectic este definit aici¹⁵ drept „perspectiva asupra lumii a partidului marxist-leninist. Este numit materialism dialectic pentru că abordarea sa a fenomenelor naturii, metoda sa de cercetare și cunoaștere a lor este *dialectică*, în vreme ce interpretarea sa a fenomenelor naturii, concepția sa despre aceste fenomene, teoria sa, e *materialistă*”. Ca atare, materialismul dialectic pare a fi totodată o metodă, o logică a cunoașterii (conform prescripțiilor lui Engels din *Ludwig Feuerbach...*), dar și o teorie generală a existenței care, de data asta în vădit răspăr cu Engels, chiar și ținând cont de ambiguitățile tratării sale, pare a se constitui într-o filozofie primă a naturii din care științele doar derivă prin aplicarea lor la diversele domenii separate ale existenței. Coerent cu această perspectivă, secțiunea despre materialismul dialectic se scindează în două: mai întâi, o „metodă dialectică marxistă”, care cuprinde o trecere în revistă a legilor dialecticii – patru la număr: natura interconectată și determinată; natura ca stare

continuă de mișcare și schimbare; schimbările cantitative care determină salturi calitative; și contradicțiile inerente în natură; și în al doilea rând, un „materialism filozofic marxist”, în care se stabilește că lumea există în mod obiectiv și poate fi cunoscută în legile ei determinante. Dacă secțiunea despre metoda dialectică se poate spune că preia dar și modifică lista celor trei legi ale dialecticii pe care Engels a lăsat-o în manuscrisul său nepublicat *Dialectica naturii*, decartând însă legea negării negației (poate cea mai dialectică dintre ele) și dublând în patru teze celelalte două rămase, axiomele „materialismului filozofic marxist” cu greu le putem identifica locul de origine în gândirea lui Marx și Engels, altfel decât într-un fel de simț comun ce susține, în fond, orice teorie care presupune că există într-adevăr o lume reală, pe care o poate cunoaște și explica, măcar într-o oarecare măsură de relevanță.

Dedesubtul acestor două paliere de metodă și filozofie ale materialismului dialectic, stă, așa cum am văzut, materialismul istoric ca o aplicație a acestor principii la lumea vieții sociale. Pornind de la întrebarea care este factorul determinant în stabilirea condițiilor materiale ale vieții sociale, textul identifică acest factor determinant în modul de producție, și mai ales în evoluția forțelor de producție, iar din acestea în special în evoluția instrumentelor de producție – ceea ce constituie deja o deviație de determinism tehnologic și tehnocrație de la istorismul social marxist. De pe aceste poziții, textul derivă apoi trei trăsături principale: a) producția este într-o continuă schimbare și dezvoltare – ceea ce nu e deloc scontat în perspectiva inițială a lui Marx și Engels, unde este recunoscută existența unor vaste perioade de stagnare relativă a forțelor și relațiilor de producție (evul mediu, antichitatea târzie) și unde această tendință de revoluționare constantă a producției este specifică numai capitalismului; b) cel mai important factor determinant în evoluția producției este dezvoltarea instrumentelor de producție – ceea ce, cum observăm, sună a determinism tehnologic destul de străin marxismului; c) și în fine, apariția unor noi forțe de producție și a relațiilor de producție corespunzătoare lor nu se produce în mod separat de vechiul sistem, după dispariția sa, ci în interiorul lui; și ea era loc în mod spontan, inconștient și independent de voința oamenilor – teză care, oarecum în acord cu nevoile de stabilizare ale regimului sovietic, pare să încline balanța în dilema inerentă marxismului în mod tradițional (voluntarism și ruptură vs. schimbare obiectivă, spontană, graduală) înspre perspectiva mai realistă și sobră, gradualistă a celor din urmă.

Dacă principiile fondatoare ale filozofiei marxiste ies deja destul de zdruncinate din această primă încercare de instituționalizare și oficializare a lor de pe cele mai înalte culmi ale autorității politice, ultimele scrieri ale lui Stalin vor duce și mai departe acest proces. În 1950, Stalin publică textul „Cu privire la marxism în lingvistică”,¹⁶ text amplu dezbătut și comentat în epoca sa, și care, sub aparența unor considerații inofensive despre lingvistică, aduce o modificare majoră a structurii conceptuale de bază a materialismului marxist. Nu întâmplător, ținta explicită a argumentelor lui Stalin este aici teoria lingvistică a lui Nicolai Iakovlevici Marr, care până atunci

trecuse drept lingvistica oficială a Uniunii Sovietice, tocmai pentru că, recunoscând istoricitatea și determinarea socială a limbii, părea o aplicare fidelă a marxismului în lingvistică.

Limba, susține Stalin în acest text salutat imediat ca mostră de „marxism creator”, nu este un element al suprastructurii; prin urmare, ea nu este o reflecție a bazei economice, nu depinde de aceasta și implicit nu e supusă revoluțiilor; limba este, în schimb, creația și expresia spontană, organică a întregului popor, care evoluează doar lent, armonios și continuu. Această reconsiderare a statutului limbii deschidea automat două lanțuri de consecințe, nu doar în structura conceptuală a lingvisticii, ci mai ales în cea a materialismului marxist: mai întâi, ea stabilea existența unui domeniu al spiritualului care scapă determinismului socio-istoric și e dincolo de cleștele bazei și suprastructurii – ceea ce invalidează unul din principiile fundamentale, de nu chiar esența materialismului istoric: în al doilea rând, ea institua existența unui domeniu care e totodată și natură și istorie – expresie spontană și naturală a întregii societăți – dar care scapă de incidența legilor dialecticii privind unitatea contrariilor, salturile calitative prin schimbări cantitative și, mai ales, principiului negării negației (ceea ce explică încă o dată omiterea acestuia din urmă din sistematizarea „Materialismului dialectic și istoric” din 1938). Pe scurt, contribuția la marxism pe care o aducea lucrarea din 1950 era într-adevăr una „creatoare”, în măsura în care suspenda atât principiul de bază al materialismului (prin postularea unei instanțe spirituale transistorice), cât și fundamentele dialecticii (prin postularea continuității, identității, supra-istoricității devenirii istorice). Evident, aceste modificări în structura conceptuală a marxismului nu erau doar rodul unei creativități libere și dezinteresate, ci ele reflectau necesitățile și imperativele politice ale momentului: odată condițiile de înfăptuire a socialismului bifate, sau cel puțin declarate ca atare, politica sovietică nu mai putea fi o politică a unei singure clase, ci – în măsura în care, în esență, nu mai existau clase și contradicții antagonice – expresia naturală și armonioasă a întregului popor, care evoluează, prin urmare, nu se mai realizează în salturi și rupturi revoluționare, ci în mod lin, continuu, și armonios, sub îngrijirea atotștiutoare a partidului. Într-un gest repetat de atâtea ori în filozofia declarat marxistă a estului comunist, Stalin părea să consacre aici autoritatea marxismului restrângându-i însă aplicabilitatea doar la istoria de până la apariția regimurilor socialiste. Tot așa cum Marx ironiza burghezia pentru convingerea ei spontană că a existat odinioară istorie, dar acum nu mai e, la fel și filozofia sovietică de după Stalin părea a considera că a existat odată o istorie marxistă a luptelor de clasă și răsturnărilor dialectice, dar că aceasta a dispărut în istoria comunistă a dezvoltării line și organice a întregii societăți și a expresiei ei politice și spirituale.

Ultima lucrare importantă a lui Stalin, *Probleme economice ale dezvoltării socialismului în Uniunea Sovietică* (1952),¹⁷ și-a adus și ea o contribuție originală la istoria filozofiei marxiste. Printre numeroasele teme abordate aici, două sunt ideile cele mai pline de consecințe pentru ce ne interesează. Mai întâi, argumentul – pe care Stalin îl formulează tot sub aparența unei polemici cu tovarăși care au păcătuțit, din nou, de un exces de marxism

– că legile economice și forța lor constrângătoare nu dispar după abolirea capitalismului și instaurarea socialismului. Ceea ce automat restrânge valabilitatea sau măcar amploarea acelor prefigurări marxiste ale depășirii imperiului necesității în societatea producătorilor liber asociați, în care economia și producția materială nu se vor mai manifesta ca niște forțe autonome și legi naturale constrângând societatea la rigoarea lor – adică tocmai ceea ce, dimpotrivă, reinstituie textul lui Stalin, în care economia socialistă își are propriile ei legile obiective, la fel de constrângătoare precum legile naturii. În al doilea rând, le fel de încărcată în consecințe e și tematizarea de către Stalin a celor trei condiții de trecere de la capitalism la socialism, printre care, alături de dezvoltarea producției și colectivizarea agriculturii, la fel de crucial se dovedește a fi și progresul cultural al societății, care să facă posibilă dezvoltarea deplină a personalității tuturor cetățenilor ei. Astfel, turnura tot mai demarxizantă spre estetică și filozofia culturii, psihologie și axiologie din filozofia comunistă de după Stalin, turnură foarte accentuată și în problematizările umanismului și conștiinței socialiste din anii 70–80 de la noi, pare a fi nu atât rodul destalinizării hrușciovite, dezghețului brejnevite, sau liberalizării ceaușiste, cât un ecou mediat, îndepărtat, dar nu mai puțin preanunțat, al aceluiași Stalin.

Traietorii autohtone

Toate aceste transformări ale filozofiei marxiste din spațiul sovietic s-au revărsat cât se poate de direct în articularile ei locale după 1948. De fapt, primele manuale de materialism dialectic și istoric apărute în România¹⁸ sunt traduceri după manualele sovietice realizate, sub conducerea lui Constantinov și Aleksandrov, de către Institutul de filozofie al Academiei de științe din URSS. Constituind prima codificare oficială a filozofiei marxiste în nou instalatul regim comunist, aceste prime ediții ale celor două manuale merită să zăbovim ceva mai mult asupra lor.

Manualul de *Materialism istoric* din 1952¹⁹ (1951 pentru ediția sovietică), apărut înaintea cursului de *Materialism dialectic* (1954), reproduce foarte fidel secțiunea dedicată acestei teme în textul lui Stalin din 1938, dar totodată, fiind și cel mai consistent volum (720 de pagini) din seriile succesive ale acestor manuale, e nevoit să și improvizeze masiv, să riște propunând un conținut încă neomologat pentru a umple toate aceste pagini – risc dovedit în chiar faptul că manualul a apărut la noi însoțit de un *insert* cu traducerea recenziei din *Bolșevic*, deosebit de critică la adresa deficiențelor de structură și concepție ale manualului.

După un prim capitol dedicat apariției și genezei „materialismului istoric ca știință”, în care acesta este, printre altele, opus sociologiei burgheze contemporane care nu are decât rolul de a ascunde contradicțiile capitalismului și a împăca astfel masele cu condiția lor de exploatați, următoarele două capitole reproduc exact tiparului textului din 1938 al lui Stalin: mai întâi un capitol (2) care stabilește că modul de producție, și nu factorul geografic sau evoluția demografică, este factorul determinant al condițiilor materiale ale societății;

urmat de un capitol (3) care declină cele trei particularități ale producției, deja discutate, și care se încheie grăitor cu „trecerea de la procesul spontan de dezvoltare la creația istorică conștientă”.

Următoarele două capitole constituie o incursiune istorică în evoluția modurilor de producție, de la comuna primitivă la capitalism (cap. 4), până la societatea socialistă (cap. 5), în care istoria se sfârșește, sau continuă doar ca dezvoltare lină, în condițiile în care „deosebirea fundamentală dintre modul de producție socialist și cel capitalist” este „deplina concordanță dintre relațiile de producție și forțele de producție” în cel dintâi, ceea ce epuizează motorul revoluționar al celui din urmă – contradicțiile sale inerente – făcând astfel necesară, în socialism, intervenția animatoare din exterior. Resorturile de urnire a istoriei și progresului în socialism sunt, astfel, decantate în ultima secțiune a capitolului și plasate la diferite nivele: de la dirijismul de sus și „rolul hotărâtor al statului socialist... în dezvoltarea forțelor de producție”, la voluntarismul de jos și „întrecerea socialistă”, susținute deopotrivă economic, prin „modul socialist de repartitie, puternic stimulent de dezvoltare a forțelor de producție”, cât și cultural, prin încurajarea științei și a funcției sale de dezvoltare a forțelor de producție.

După aceste prime 200 de pagini cu o structură relativ sistematică sau logică, de-aici înainte structura manualului pare să se dezvolte prin simplă aglutinare a temelor, ceea ce face ca reproșul de lipsă de coerență și logică a structurii, formulat în recenzia din *Bolșevic*, să fie destul de întemeiat: capitolul 6 tratează despre „teoria marxist-leninistă a claselor și a luptei de clasă”, urmărind geneza și evoluția structurii de clasă de la societatea sclavagistă la capitalism, pentru a dizolva apoi această istorie de clasă în societatea comunistă fără clase, „scop final al partidului proletariatuului”. Capitolul 7 e dedicat temei „statul și dreptul”, restrânsă însă la evoluția formelor și funcțiilor statului și dreptului până la statul burghez și imperialist; Capitolul 8, „teoria marxist-leninistă a revoluției”, distinge mai întâi între revoluțiile burgheze și cele socialiste și stabilește condițiile obiective și subiective (insurecția armată condusă de partidul leninist) ale revoluției, pentru a consfinți apoi doctrina stalinistă despre „posibilitatea victoriei socialismului la început într-o singură țară”, lăsând însă poarta posibilității deschisă și „revoluției mondiale”, care se va realiza nu atât prin intervenția activă a Uniunii Sovietice, cât prin influența sa simbolică și forța ei de exemplu. Capitolul 9 reia firul întrerupt în capitolul 7, discutând despre „statul sovietic socialist”, și periodizând evoluția acestuia în două faze principale de dezvoltare: cea dintâi, postrevoluționară, în care „funcția de reprimare a claselor exploatoare” este accentuată, și coexistă cu „funcția de apărare a țării împotriva agresiunii din afară” și „funcția economico-organizatorică și cultural-educativă”; și o fază a doua, în care funcția de „reprimare militară în interiorul țării” dispăre, dar e înlocuită de „funcția de apărare a proprietății socialiste”; în vreme ce celelalte două funcții (apărare externă și economico-educativă) rămân neschimbate; dar, în ciuda faptului că funcțiile statului rămân neschimbate, sau își schimbă cel mult

denumirea, forma sa e fundamental schimbată în a doua fază de dezvoltare, pentru că, „după ce clasele exploatoare... au fost lichidate, a dispărut și necesitatea unei îngrădiri a democrației”, iar „democrația sovietică, fiind o democrație pentru cei care muncesc, s-a transformat dintr-o democrație pentru majoritatea populației într-o democrație *pentru toți*”. Capitolul 10 continuă să fie dedicat exclusiv experienței sovietice, tratând despre „lichidarea claselor exploatoare și căile de desființare a deosebirilor de clasă în URSS”, încheind cu „ștergerea hotarului dintre clasa muncitoare, țărâșime și intelectualitate”, dar și cu necesitatea continuă a „luptei împotriva rămășițelor capitalismului din conștiința oamenilor”. Următorul segment discută despre „problema național-colonială”, consacrand doctrina și practica stalinistă a rezolvării chestiunii naționale (lichidarea inegalității dintre națiuni, crearea și susținerea unei „culturi naționale în formă și socialistă în conținut”), și garantând, în final, sprijinul (mai curând afectiv și ideologic) pe care Uniunea Sovietică îl oferă tuturor luptelor pentru autodeterminare și eliberare colonială. Capitolul 12 prezintă concepția marxist-leninistă despre război, declinand o tipologie a formelor de războaie în funcție de evoluția modurilor de producție, și încheindu-se cu o apologie a „artei militare sovietice” și a „superiorității ei asupra artei militare burgheze”, dovedită în Războiul pentru Apărarea Patriei. Capitolul următor e dedicat „rolului maselor și al personalității în istorie”, în care însă trebuie spus că cele două роли sunt cât se poate de inegal distribuite, „maselor” revenindu-le 10 pagini din problematizare, în comparație cu cele 40 dedicate rolului personalităților. Capitolul 14, cel mai lung, „conștiința socială și formele ei”, tratează pe rând despre ideologie, morală, artă, filozofie și știință; în vreme ce capitolul 15 tematizează „rolul conștiinței socialiste în dezvoltarea societății sovietice”, identificând „fizionomia morală a omului sovietic” în colectivism, eroism în muncă, patriotism sovietic, internaționalism socialist, umanism, democratism și optimism. Capitolul 16 vorbește despre „socialism și comunism”, „treccrea treptată” de la primul la al doilea și statul sovietic, ca „principal instrument” al acestei treceri. Penultima secțiune analizează „forțele motrice ale dezvoltării societății socialiste”, i.e. sistemul economic socialist, suprastructura politică, dar și „unitatea moral-politică, prietenia popoarelor URSS, patriotismul sovietic, critica și autocritica”, drept tot atâtea „forțe motrice ale societății socialiste”. Și, în fine, capitolul 18 e dedicat „partidului lui Lenin și Stalin, forță conducătoare și îndrumătoare a societății sovietice”.

Ce s-ar putea spune despre structura și conținutul acestui manual? Aspectul cel mai frapant, așa cum bine observau și recenzenții din *Bolșevic*, e legat de structura sa haotică, dezlnată, cu multe suprapuneri, repetiții, dar și salturi în ordinea firească a temelor.²⁰ Cât privește conținutul său marxist, sau fidelitatea sa față de filozofia fondatorilor, lucrurile sunt ceva mai complicate – nu în ultimul rând pentru că, așa cum am văzut, e deja destul de complicat de fixat statutul și conținutul filosofic al „concepției materialiste despre istorie” a lui Marx și Engels. Dacă ne referim strict la conținutul manualului, și lăsând deoparte numeroasele pagini și capitole

dedicate experienței revoluționare și postrevoluționare sovietice, sau referințele, la fel de numeroase, la actualitatea politică internațională a zilei, există destul de puține pasaje care pot fi derivate sau ancorate direct în Marx și Engels: cele 10 pagini despre rolul determinant al modului de producție, cele 30 de pagini de istorie a formațiunilor sociale pre-socialiste din punctul de vedere al evoluției relației dintre raporturi și forțe de producție; cele 30 de pagini despre dinamica de clasă, tot până la apariția socialismului; câte ceva (5-6 pagini) din capitolele despre stat, drept și revoluție, 8 pagini despre esența de clasă a ideologiei – și cam atât: sub 100 de pagini din peste 700. În rest, cele mai multe capitole și subsecțiuni dezvoltă și generalizează, dar dincolo de limitele de plauzibilitate și concretețe istorică pe care le-ar fi îngăduit fondatorii, unele principii (dependența suprastructurii de bază, distincția între revoluții burgheze și sociale etc.) ale lui Marx și Engels în adevărate minitratate (cum ar fi cele peste 100 de pagini despre formele conștiinței sociale); după cum, nu în ultimul rând, cele mai multe problematizări deformează sau chiar suspendă de fapt aplicabilitatea principiilor marxiste de bază (istoricitatea structurii de clasă, tensiunea dintre relații și forțe de producție) la prezentul și viitorul societății socialiste, sau le răstoarnă dialectica originară – în locul forțelor de producție care, în dezvoltarea lor, rup piedicile puse de relațiile existente de producție, având în socialism o situație în care relațiile de producție concordă cu forțele de producție, ba chiar sunt atât de înaintate (prin colectivizare, naționalizare și tehnologizare) încât le trag după ele pe acestea din urmă, sub ghidajul omniscient al partidului.

Cât privește manualul *Materialismul dialectic*²¹, care este traducerea volumului apărut în același an (1954) în URSS sub conducerea lui Aleksandrov, el este încă și mai fidel – în chiar structura sa, de astă dată – paginilor dedicate acestui subiect de către Stalin în textul său din 1938. După un prim capitol care fixează materialismul dialectic drept „concepția științifică și revoluționară despre lume a partidului comunist”, volumul porcede pe urmă, conform planului, la expunerea metodei dialectice marxiste, care este „o metodă universală de cunoaștere, deopotrivă de obligatorie pentru toate științele”, fiind „atât teorie a cunoașterii, cât și logică”. Să remarcăm deducerea sau plierea obligatorie a științelor pe metoda prestabilită a dialecticii, dar totodată și restrângerea – declarativă măcar, pentru că infirmată de restul manualului – a acestei metode la domeniul exclusiv al gândului, la logică și epistemologie. Următoarele patru capitole dezvoltă fiecare câte un principiu din cele stabilite de către Stalin drept principii ale dialecticii: legătura și condiționarea reciprocă a obiectelor și fenomenelor (cap. 3), „mișcarea și dezvoltarea” ca „lege universală a naturii și a societății” (4), garantând „invincibilitatea a ceea ce este nou, progresist”: „dezvoltarea ca trecere de la schimbări cantitative la schimbări calitative, radicale” (5); încheind cu „dezvoltarea ca luptă a contrariilor” (6), capitol care, deși aparent recunoaște însemnătatea majoră a acestui principiu („legea luptei contrariilor este cea mai importantă trăsătură a dialecticii marxiste”), îi restrânge și el, sau deformează masiv, aplicabilitatea la societatea socialistă: în

condițiile în care aici contradicțiile de clasă antagonice dispar, principiul luptei contrariilor ca resort al progresului e recalibrat pe gestiunea contradicțiilor neantagonice (singurele rămase) dar și pe dialectica formei și a conținutului, i.e. tensiunea dintre conținutul nou, socialist și forma veche. În toate aceste capitole dedicate principiilor metodei dialectice, și care par a o reduce la dezvoltare – continuă și de neoprit, atât în lumea naturală cât și în societatea sovietică –, adversarul principal al textului, opusul dialecticii este metafizica, înțeleasă drept toată acea filozofie care nu recunoaște procesualitatea, transformarea și dezvoltarea continuă ale lumii naturale și sociale deopotrivă, și care are tendința de a le fixa și ipostazia pe acestea în categorii supra-istorice. E, totodată, de la sine înțeles că toată această problematizare, la rândul său oarecum metafizică, căci supra-istorică și predeterminată, despre dezvoltare ca principiu unic și inamovibil al lumii nu doar că respectă la literă ordonarea principiilor metodei dialectice din textul lui Stalin, dar și conferă o acoperire filozofică hipermobilizării dezvoltationiste staliniste din URSS, ca și din România acelor ani.

După această primă jumătate a volumului care a tratat și lărgit considerațiile despre metoda dialectică marxistă din textul lui Stalin, cealaltă jumătate a volumului e dedicată, la fel de fidel aceluiași prescripții, filozofiei materialiste marxiste (cap. 7) și principiilor sale: materialitatea lumii și caracterul obiectiv al legilor sale (8), prioritatea materiei asupra conștiinței (9) și cognoscibilitatea lumii și a legilor ei (10). În final, așadar, materialismul dialectic reînchide cercul într-o epistemologie, dar doar după un lung detur de filozofie primă a existenței, ontologie *hardcore*. Dacă în prima secțiune, inamicul erau metafizica și imobilismul ei, în cea de-a doua adversarul declarat e idealismul, care păcătuiește atât din punct de vedere ontologic (admițând existența ideilor și spiritului, alături de materie) cât și epistemologic (acordând întâietate conștiinței cunoscătoare, în detrimentul suportului ei material (senzații, gânduri, limbă) și al lumii obiective exterioare).

Manualul de materialism dialectic, apărut la puțin timp după moartea lui Stalin, dar rod al unei îndelungate gestații în umbra și sub influența directă a acestuia – respectând, așa cum am văzut, cu maximă strictețe structura secțiunii de materialism dialectic din textul său din 1938 – va fi criticat în Uniunea Sovietică la apariția sa pentru această fidelitate nechestionată. Principalul reproș ce îi va fi adresat este că păstrează o ordine nefirească a secțiunilor, în care expunerea despre metoda dialectică precede problematizarea materialismului filozofic, ceea ce dă impresia că această metodă n-ar fi determinată tocmai de natura și specificul obiectului filozofiei, ci ar fi o formulă prestabilită pe care materialismul filozofic doar o aplică și confirmă apoi în cercetările sale²². De-stalinizarea din Uniunea Sovietică va avea, deci, aici, în chestiunea statutului și conținutului filozofiei marxiste, efectul de a reancora dialectica în materialism, și deci de a deplasa centrul atenției și importanței – chiar dacă tacit – dinspre materialismul dialectic înspre cel istoric. În România, în schimb, cele două manuale nu prea produc dezbateri. Până la publicarea următoarei generații de manuale de materialism, apar în schimb o serie de articole care problematizează natura și

statutul acestor două discipline. În ce privește materialismul dialectic, două perspective opuse par să se creioneze, chiar dacă între ele încă nu se stabilește o dezbatere: o perspectivă care restrânge materialismul dialectic, fidel prescripției lui Engels, la domeniul gândului, la o logică și teorie a cunoașterii –, în textul „Dialectica materialistă, ca logică” al lui Henri Wald²³, dar și într-o recenzie din 1948 a lui Barbu Zaharescu²⁴ la manualul de istoria filozofiei pentru liceu, pe care acesta îl critică din mai multe motive, dar mai ales pentru că nu a explicat și înțeles obiectul filozofiei, care, conform lui Engels, odată cu autonomizarea științelor particulare, devine doar teoria cunoașterii, relația dintre gândire și realitate. De cealaltă parte, avem o direcție care înțelege materialismul dialectic drept logică și ontologie totodată, sau tocmai drept suprapunere perfectă a celor două sfere – de pildă în textul lui Erno Gáll²⁵ despre importanța categoriilor materialismului dialectic, în care vorbește despre „unitatea legilor existenței și gândirii” și „coinciderea logicului cu istoricul”, sau în textul lui Tugarinov, tradus în 1958 în *Cercetări filozofice*, și care anunță din chiar titlul său „unitatea dintre ontologie, gnoseologie, logică și metodologie în materialismul dialectic”.²⁶ Dar aceste două perspective asupra materialismului dialectic încă nu articulează între ele o veritabilă opoziție și confruntare, și nici nu o vor prea face, așa cum vor articula în schimb în Uniunea Sovietică în anii 70 tabăra „epistemologistă” (concentrată la Leningrad) și cea „ontologistă”²⁷ (cu reprezentanți mai degrabă la Moscova și în centrele de provincie).

Cât privește materialismul istoric, discuțiile din această perioadă încep, chiar în finalul ei, să problematizeze tot mai mult statutul incert al acestei discipline și plasarea sa adecvată pe coordonatele filozofie-sociologie, materialism dialectic-socialism științific – vezi, de pildă, darea de seamă despre conferința internațională a catedrelor de materialism dialectic și istoric din *Cercetări filozofice* (nr 1/1958)²⁸ sau, în aceeași revistă și în același an, textul lui Mihail Frunză de „contribuții la precizarea obiectului și metodei materialismului istoric”²⁹. Aceste discuții vor continua și vor lua amploare în articolele care vor însoți apariția celei de-a doua generații de manuale de materialism, primele cu autori români, și care vor începe să apară în anul imediat următor – 1959 manualul de materialism dialectic, 1961 volumul 2, cursul de materialism istoric.

Contextul politic în care apar aceste două manuale e unul încărcat cu tensiuni și presiuni divergente: pe de o parte, destalinizarea anunțată de Hrușciiov la al XX-lea congres al PCUS, care – vrând, nevrând – lăsa totuși urme și la noi; pe de altă parte, intensificarea luptei cu revizionismul marxist, cerută după Budapesta de aceleași autorități politice din URSS ca și din România, prin care revizionism se înțelegeau atât devierile de la ortodoxia sovietică din lagărul comunist (trădarea titoistă, încercările maghiare), cât și tendințele revizioniste din sociologia și filozofia marxistă sau marxizantă din Occident, dar și din politicile reformiste și retorica anticomunistă ale partidelor și publicațiilor centru-stângii europene; nu în ultimul rând, această perioadă (1959–61) marchează totodată și începutul politicii de relativă autonomie a României față de URSS, care, e drept, va deveni explicită și

coerentă abia de pe la mijlocul anilor 60.

Ce modificări impune acest context complicat în structura și configurația celor două manuale? Volumul I al cursului, comun de astă dată, de *Materialism dialectic și istoric* (1959)³⁰ – „ediție de probă”, după cum mărturisește colectivul de autori condus de Tudor Bugnariu³¹ – prezintă o structură răsturnată față de ediția precedentă: începe cu 4 capitole despre filozofie (o introducere care-i stabilește obiectul, metoda, și caracterul partinic, de clasă (cap. 1); o istorie a materialismului premarxist (2), „revoluția în filozofie” care e apariția marxismului și etapa leninistă (dispare contribuția lui Stalin) (3) și un capitol (4) despre materialitatea lumii și formele ei de existență. Secțiunea despre metoda dialectică este abordată abia în capitolul 5, care o stabilește ca „știință a conexiunilor universale”, în vreme ce următoarele trei capitole sunt dedicate fiecare câte unei legi a dialecticii, reajustate după clasificarea și ordinea inițiale stabilite de Engels: legea unității și luptei contrariilor (cap. 6), legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative (cap. 7) și legea negării negației (cap. 8). În toate aceste pagini, e mult redimensionată importanța acordată „dezvoltării”, drept esență a dialecticii – dacă în ediția din 1954 categoria de dezvoltare trona și umbrea întreaga problematizare a dialecticii, în ediția din 1959 ea nu se bucură decât de 10 pagini de atenție. Ultimele patru capitole sunt dedicate teoriei cunoașterii – stabilind, mai întâi, primordialitatea materiei față de conștiință, precum și a existenței sociale față de conștiința socială (cap. 9); „teoria marxist-leninistă a cunoașterii” (cap. 10); „categoriile materialismului dialectic” – esență și fenomen, conținut și formă, cauză și efect, necesitate și întâmplare, legea, necesitate și libertate, posibilitate și libertate³² (cap. 11); și, în fine, relația dintre materialismul dialectic și științele naturii (cap. 12), în ultimele pagini ale cărui fiind criticat idealismul neopozitivist dominant în filozofia științelor occidentale. Pe tot parcursul manualului, revizionismul marxist al unor autori ca Lukács, Lefebvre, Merleau-Ponty sau Kolakowski este criticat în mai multe ocazii, în principal pentru neînțelegerea importanței practicii ca bază a cunoașterii și adevărului, și implicit pentru pretenția lor de a desprinde un marxism reînnoit, autentic și filozofic de practica socialismului real din Est. Lupta cu acest revizionism detronează astfel din importanța lor prealabilă lupta cu idealismul și cu metafizica, foarte prezente în ediția precedentă, dar mult redimensionate (mai ales cea de-a doua) în ediția de față.

Dacă manualul de *Materialism dialectic* din 1959 răstoarnă practic structura și accentele ediției precedente din 1954, cu materialismul filozofic devansând și întemeind metoda dialectică, ediția din 1961 a cursului de *Materialism istoric*³³, apărută ca volum al II-lea al cursului comun, stabilește o formulă mai de compromis sau cel puțin mai complicată cu ediția precedentă din 1952: altfel spus, deosebirile se văd mai degrabă în conținut, decât în structură. Ca și precedenta ediție – și, în fond, într-o logică firească a oricărui curs introductiv – și această ediție începe cu un capitol despre obiectul și statutul materialismului istoric. Doar că din acest capitol lipsesc de-acum secțiunea despre contribuția lui Lenin și Stalin la dezvoltarea materialismului istoric, în vreme ce alte trei secțiuni – propriu-zis teoria materialismului dialectic,

decantarea legilor dezvoltării sociale – sunt redistribuite în capitolele următoare. În ce privește definirea statutului și obiectului materialismului istoric, ediția din 1961 este – sau încearcă cel puțin să fie – mai explicită decât ediția precedentă, care doar repeta formula din 1938 a lui Stalin cu „extinderea principiilor materialismului dialectic la studiul vieții sociale”. Dar poate tocmai această explicitare suplimentară a problemei a fost cea care a generat sau contribuit la dezbaterile ce vor avea loc în anii 60, după apariția manualului, privitor la relația dintre filozofie, sociologie, materialism istoric și socialism științific. Pentru că, oricât de clar ar încerca să fie manualul în instituirile sale disciplinare, anumite tensiuni, suprapuneri sau ambiguități persistă. Mai întâi, pe versantul filozofic al relației cu materialismul dialectic, noua ediție pare să susțină două tipuri de raporturi disciplinare altfel cât se poate de contradictorii: pe de o parte, materialismul istoric este văzut drept „o continuare și o concretizare a tezelor fundamentale ale materialismului dialectic”, o aplicare a „legilor universale ale realității obiective, oglindite în legile dialecticii materialiste”, ceea ce presupune un clar raport de subordonare față de principiile materialismului dialectic; pe de altă parte însă, manualul stipulează la fel de tranșant că materialismul istoric nu este nicidecum „rodul deducerii speculative a legilor dezvoltării sociale din legile generale ale materialismului dialectic”, întrucât „concepția materialistă a istoriei... este prima și unica învățătură complet eliberată de orice apriorism..., [fiind] pe deplin bazată pe istoria reală”. În al doilea rând, instituirile disciplinare ale manualului sunt la fel de aporetice și pe versantul relației cu științele social-istorice: aici, pe de o parte, „materialismul istoric este sociologia marxist-leninistă, adică știința filozofică despre societate” – ceea ce pare a include sociologia în filozofie, ca știință filozofică despre societate; pe de altă parte, materialismul istoric, care studiază societatea din punctul de vedere „al problemei ei fundamentale și sub aspectul ei cel mai general”, este deosebit de științele sociale particulare – economia politică, socialismul științific, științele juridice, etica, estetica, lingvistica și mai ales știința istoriei, cu care riscă să fie confundat, dar care este relegată aici la studiul a ceea ce Braudel ar numi istoria evenimentială, cronologia efemerului și accidentalului, în vreme ce legile dezvoltării istorice și esențialul ei sunt de competența exclusivă a materialismului istoric. Ceea ce pare să tranșeze dilema statutului disciplinar al materialismului istoric (filozofie sau știință a societății?) tăind chiar câmpul științelor sociale, asimilând sociologia în filozofia materialismului istoric și separând apoi această știință generală a societății de toate celelalte științe doar particulare ale lumii social-istorice.

Restul capitolelor prezintă o structură ceva mai compactă decât a ediției precedente, fie și doar pentru că au fost eliminate toate secțiunile despre experiența revoluționară și post-revoluționară a comunismului sovietic. Capitolul 2 tratează despre „producția materială – temelia vieții sociale”, păstrând dezvoltările lui Stalin (altfel destul de fidel marxiste) despre rolul hotărâtor al modului de producție, și nu al factorului geografic și demografic, dar renunțând

în același timp la secțiunile despre cele trei proprietăți ale producției; în locul lor apar două secțiuni despre dialectica forțelor și relațiilor de producție, altfel destul de grăitoare pentru dificultățile destalinizării chiar și la acest nivel înalt ideologic: mai întâi, se arată aici, „legea concordanței relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție” (o lege, din nou, deloc scontată pentru Marx și Engels, la care ea rămâne cel mult o tensiune sau tendință, ce poate rămâne ca atare – o tendință încă neîmplinită – vreme de secole³⁴) și „rolul determinant [care le] revine forțelor de producție” în această dialectică explică necesitatea comunismului ca depășire a anacronismului tot mai acut al capitalismului. Dar după depășirea firească a capitalismului întru socialism³⁵, dialectica pare din nou să se răstoarne, întrucât „în socialism, relațiile de producție constituie motorul principal al dezvoltării forțelor de producție” – altfel spus, odată saltul istoric îndeplinit, relațiile de producție – și în principal constituirea bazei tehnico-materiale (industrializare, colectivizare, tehnologizare) – sunt cele care trag și modelează forțele de producție după ele.

Capitolul 3 tematizează conceptele de bază și suprastructură socială – concepte centrale dar pe care tematizarea precedentă (a lui Stalin din 1938, dar și a cursului din 1954) le trata doar pasager într-o scurtă secțiune din primul capitol. Capitolul 4 tratează despre „rolul maselor populare și al personalității în istorie” – un capitol care, iată, capătă, în contextul destalinizării, o importanță mult sporită (ediția precedentă îl plasa undeva în a doua jumătate a volumului) și o configurație radical schimbată, masele bucurându-se acum de o atenție mult mai mare decât personalitățile (24 pagini vs. 8). Apoi, în locul problematizării istoriei formațiunilor sociale din perspectiva modurilor de producție, de la comuna primitivă la capitalism și apoi la socialism, ediția din 1961 trece direct la discuția despre clase sociale și lupta de clasă (cap. 5), dar în cadrul căreia rămâne oarecum la pozițiile deja instituite: odată socialismul instaurat și dizolvarea antagonismelor sociale îndeplinită, lupta de clasă se mai manifestă doar, în exterior, ca acutizare a luptei de clasă în interiorul statelor capitaliste, ca relație de „coexistență pașnică” între cele două blocuri (i.e. luptă ideologică, întrecere economică, dar fără noi conflicte militare) și în fine, în interiorul sistemului socialist, ca luptă între vechi și nou, în special în sfera ideologiei. Pe scurt, din lupta de clasă a rămas doar vigilența ideologică și dezvoltarea economică de-acasă, plus răbdarea și speranța pentru perspectivele postcapitaliste din lumea largă.

Urmează apoi câte un capitol despre teoria marxist-leninistă a revoluției și despre stat, după care capitolele 8-13 decantează, din nou, pe larg, chestiunea conștiinței sociale și a formelor ei (ideologia politică și juridică, morala, arta, știința, religia – înșiruire din care, după cum vedem, dispăre filozofia). Ultimul capitol, în schimb, este cu totul nou și e dedicat criticii sociologiei burgheze, „reformiste și revizioniste” contemporane, în diferitele ei curente (biologic, geopolitic, psihologic, existențialist, pragmatist, neotomist și personalist) – ceea ce reflectă noua emfază pe vigilența ideologică și lupta cu ideologia occidentală, pe care doctrina „coexistenței pașnice” a lui Hrușciov, dar și reacția sovietică

la evenimentele din Ungaria 1956 le-au impus ca obiective principale ale „frontului filozofic”.

Așa cum spuneam, cele două manuale s-au bucurat de un ecou mult mai larg în presa filozofică a vremii, prilejuind ample și lungi dezbateri care s-au concentrat, în privința ambelor manuale și discipline, pe relația lor cu științele particulare. În ce privește materialismul dialectic, chestiunea relației sale cu științele este abordată și reproblematică sub diverse forme și nu doar în spațiul românesc, de la anchete (precum cea intitulată „Oameni de știință despre însemnătatea materialismului dialectic pentru avântul cercetărilor științifice” din numerele 4 și 5/1960 ale *Cercetărilor filozofice*), la conferințe și simpozioane (precum reuniunea de la Moscova, din 1966, dedicată tocmai chestiunii „Materialismul dialectic și științele naturii”) până la colecții impresionante de volume colective, cum ar fi cele 19 apărute la editura Politică între 1959 și 1982 despre *Materialismul dialectic și științele naturii*. Două aspecte se desprind din toate aceste discuții: mai întâi, diversitatea considerabilă și, implicit, libertatea relativă a poziționărilor. Într-o recenzie la câteva din volumele din seria de la editura Politică, Călina Mare și Bogdan Stugren fac o distincție grăitoare în acest sens, între „disputele cu caracter filozofic, care reflectă lupta de clasă pe plan ideologic”, și în care pozițiile corecte sunt astfel destul de fixate de la bun început; și, de cealaltă parte, „lupta de opinii”, deschisă și liberă, care se stabilește între diversele „ipoteze științifice” susținute de către autori. Această distincție, între fixitatea și predeterminarea luptei de clasă filozofice și libertatea luptei de opinii științifice conduce la un al doilea aspect important, care devine treptat tot mai limpede în aceste texte, deși nu îndrăznește încă să se anunțe în mod explicit – și anume autonomizarea treptată a metodologiilor și teoriilor științifice ale naturii de chingile principiilor materialismului dialectic. Această autonomizare pornește de obicei de la observația caracterului perimat al clasificării clasice a formelor de mișcare și a disciplinelor corespunzătoare lor transmisă de către Engels. Desigur însă că această autonomizare treptată a științelor exacte de principiile și metodologia materialismului dialectic conduce și la o chestionare a statutului și specificului cunoașterii filozofice în general, și a materialismului dialectic în special, care încep la rândul lor să se elibereze de prezumția de științificitate la care erau obligate până acum, în același timp în care sunt nevoite să negocieze tot mai atent raportul lor cu acele discipline filozofice (sau deja extra-filozofice) precum etica și estetica, care apar și sunt recunoscute ca legitime deja din anii 50 alături de filonul principal (materialism dialectic și istoric) al filozofiei marxiste.

Acknowledgement

This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-0707, within PNCDI III.

Note:

1. Am discutat acest aspect pe larg în capitolul "Virtuți publice și vicii de procedură" din Alex Cistelean, *De la stânga la stânga* (Cluj-Napoca: Tact, 2019).
2. Desigur, problema ar putea fi rezolvată direct prin excludere sau eliminarea ei, dacă în postura de fondator al marxismului filozofic ne-am referi doar la Marx, fără Engels, sau chiar doar la Marx-ul cel filozofic, de tinerețe, nepervertit încă de sociologismul scrierilor de maturitate. Implicit, toată filozofia țărilor comuniste, care a mers, după cum se știe, pe o direcție sistematizantă și supra-istoricizantă a categoriilor marxiste, deschisă deja de Engels, ar putea fi decartată din start ca trădare a spiritului fondatorului ei. În ciuda tuturor acestor avantaje de economie a textului și argumentului, vom rămâne totuși la ecuația tradițională care înțelege prin filozofie marxistă acel corpus de texte care își are originea în textele lui Marx și Engels deopotrivă.
3. Karl Marx, „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere”, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 1 (București: Editura de stat pentru literatură politică, 1957), 426.
4. *Ibid.*, 422.
5. Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 21 (București: Editura Politică, 1965), 294.
6. În introducerea sa la ediția engleză a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”.
7. *Ibid.*, pp. 294, 304.
8. Gustav A. Wetter, *Dialectical Materialism. A Historical and Systematic Survey of Philosophy in the Soviet Union*, Routledge & Keegan Paul, Londra, 1958, p. 255.
9. Să ne amintim că toată afacerea Lîsenko – care n-a fost decât cea mai faimoasă dintr-un șir de incidente produse în numeroase ramuri științifice – condamna genetica drept reacționară pentru că nu era compatibilă cu principiile materialismului dialectic, după cum, în schimb, teoria lui Miciurîn și Lîsenko a fost oficializată în ultimul cincinal al lui Stalin pentru că părea a fi tocmai traducerea fidelă a acestuia în biologie. Pentru o foarte bună problematizare a dimensiunilor filozofice, politice dar și științifice ale afacerii Lîsenko, vezi Dominique Lecourt, *Proletarian Science. The Case of Lysenko* (Londra: Verso, 1977).
10. Această formulă clasică nu este lipsită de ambiguități sau dificultăți în ce privește stabilirea conținutului, obiectului și statutului specific al celor trei perspective, și cu atât mai mult al filozofiei. Altfel spus, tot așa cum se poate obiecta că cele două platforme ale materialismului dialectic și istoric sunt ceva mai mult, o pălărie prea largă pentru „filozofia” marxistă, ele putând fi văzute atât drept o supra-filozofie (logică generală și principiu unic al lumii, în ce privește materialismul dialectic) cât și drept o subfilozofie (ceva între filozofie și științe sociale, o aplicație a celei dintâi la lumea socială, în cazul materialismului istoric), la fel de bine se poate spune că izolarea doar a segmentului denumit explicit „filozofie” pentru tematizarea filozofiei marxiste e prea restrictiv: în fond, „economia politică” a lui Marx este o critică a economiei politice clasice de pe poziții istorice și filozofice deopotrivă (o expunere atât a istorialității constitutive a capitalismului, cât și a abstracției reale a categoriilor sale), fiind astfel profund contaminată cu filozofie. Cu atât mai mult cel de-al treilea filon – socialismul – care va fi instituit ca socialism științific în țările din Est, ca știință a guvernării socialiste care se pretinde a fi o filozofie practică, o sistematizare și conceptualizare a strategiei de revoluționare a societății întru socialism, este și el profund îmbibat de filozofie și poate fi așadar văzut ca o ramură deloc îndepărtată a filozofiei marxiste originare. În ciuda validității acestor observații, estimăm că evoluția conținutului și configurației celor două discipline – materialismul dialectic și istoric – este deja suficient de interesantă și relevantă ca problematizare a utilizărilor filozofiei marxiste în comunismul românesc, încât să merite un tratament separat, chiar dacă, desigur, această analiză restrânsă la cele două direcții de materialism oficial nu epuizează deloc această problematică.
11. Dar și din pasajul în care Engels folosește pentru prima dată această expresie, prin care, spune el, înțelege „acea concepție despre istoria omenirii care vede cauza ultimă și forța motrice hotărâtoare a tuturor evenimentelor istorice importante în dezvoltarea economică a societății, în schimbările modului de producție și de schimb, în împărțirea societății în diferite clase, care decurge de aici, și în luptele dintre aceste clase”. Marx, Engels, *Opere* 22, 291.
12. Aceste ambiguități în ce privește statutul disciplinar al materialismului istoric nu au scăpat nici tradiției occidentale a filozofiei marxiste. În expunerea sa din *Locul marxismului în istorie*, Ernest Mandel rezolvă ambiguitatea știință socială sau filozofie a istoriei prin formula convenabilă, dar vagă de „teorie”, în același timp în care recunoaște impuritatea disciplinară constitutivă a acestei teorii: „fuziunea dialecticii materialiste cu principalele descoperiri ale istoriografiei sociologice franceze, îmbogățite cu principalele intuiții ale economiei politice engleze le-au permis lui Marx și Engels să elaboreze teoria lor a evoluției sociale a umanității într-o manieră coerentă. Astfel a apărut teoria *materialismului istoric*, de asemenea numită „interpretarea materialistă a istoriei”. Ernest Mandel, *The Place of Marxism in History* (New Jersey, NY: Humanities Press, 1994), 17-18.
13. Vezi Adela Hîncu, Viktor Karády (eds.), *Social Sciences in the Other Europe since 1945* (Budapesta: Pasts Inc., Central European University, 2018).
14. În această secțiune mă bazez în principal pe lucrarea deja citată a lui Gustav A. Wetter și J. M. Bochenski, *Soviet Russian Dialectical Materialism* (Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1963).
15. I.V. Stalin, *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric* (București: Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951).
16. I.V. Stalin, „Cu privire la marxism în lingvistică”, *Lupta de clasă*, nr. 6 (1950): 3-22. Pentru discutarea perspectivelor filozofice din RSR cu privire la *lingvistică* și problemele structuralismului vezi Ștefan Baghiu, „Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere

- și acomodare (1954-1967)", *Transilvania*, nr. 11-12 (2021). Vezi și Adriana Stan, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România* (București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2017), subcapitolul „Stalin și structuralismul. Despre buna întrebuințare a gramaticii”.
17. I.V. Stalin, „Probleme economice ale dezvoltării socialismului în Uniunea Sovietică”, *Lupta de clasă*, nr. 9 (1952): 3-64.
 18. Înaintea lor, primele texte de popularizare a acestor discipline apar deja în 1948 – două broșuri scoase de ARLUS.
 19. F.V. Constantinov (ed.), *Materialismul istoric* (București: Editura pentru literatură politică, 1952).
 20. Cât privește factura definitorie a acestor texte, sunt perfect valabile observațiile lui Christian Ferencz-Flatz de la începutul articolului său despre estetica vieții cotidiene. Vezi Christian Ferencz-Flatz, „Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR”, *Transilvania*, nr. 11-12 (2021).
 21. G. F. Aleksandrov (ed.), *Materialismul dialectic* (București: Editura de stat pentru literatură politică, 1954).
 22. Cf. Gustav A. Wetter, *Dialectical Materialism. A Historical and Systematic Survey of Philosophy in the Soviet Union* (London: Routledge & Keegan Paul, 1958), 237.
 23. Henri Wald, „Dialectica materialistă, ca logică”, *Cercetări filozofice*, nr. 4 (1957): 97-119.
 24. Barbu Zaharescu, „Despre manualul unic de istorie a filozofiei”, *Lupta de clasă*, nr. 1 (1948): 68-75.
 25. Erno Gáll, „Despre importanța studierii categoriilor materialismului dialectic”, *Cercetări filozofice*, nr. 4 (1955): 283-303.
 26. V. T. Tugarinov, „Unitatea dintre ontologie, gnozeologie, logică și metodologie în materialismul dialectic”, *Cercetări filozofice* nr. 2 (1958): 105-118.
 27. Cf. Loren Graham, *Science, Philosophy, and Human Behavior in the Soviet Union* (New York: Columbia University Press, 1987), 58-61.
 28. Pavel Apostol, „Conferința internațională a catedrelor de materialism dialectic și istoric”, *Cercetări filozofice*, nr. 1 (1958): 167-169.
 29. Mihail Frunză, „Contribuții la precizarea obiectului și metodei materialismului istoric”, *Cercetări filozofice*, nr. 4 (1958): 111-135.
 30. *Curs de materialism dialectic și istoric*, vol. 1, *Materialism dialectic* (București: Universitatea C. I. Parhon, 1959).
 31. Și din care au mai făcut parte Constanța Alexe, Constantin Borgeanu, Florin Georgescu, Ștefan Georgescu, Nicolae Melinescu, Ion Rebedeu, Radu Tomoiagă, Henri Uschersohn, Andrei Roth și Gheorghe Fischer.
 32. Importanța strategică a categoriilor materialismului dialectic, pe care abordarea lui Stalin din 1938 o neglija, poate fi văzută și în faptul că, fiind configurate ca o serie de opoziții conceptuale, ele salvează acel resort necesar al mișcării istorice (contradicția) pe care, altfel, rezolvarea contradicțiilor antagonice din societatea socialistă riscă să îl evacueze.
 33. *Curs de materialism dialectic și istoric*, vol. II, *Materialism istoric* (București: Universitatea C.I. Parhon, Editura de stat didactică și pedagogică, 1961). Colectivul de autori este format din Octavian Băncilă, Alexandru Borgeanu, Marcel Breazu, Gáll Ernő, Călina Mare, Andrei Roth, Magda Stroe, Constantin Vlad, coordonați de un colectiv de redacție alcătuit din Tudor Bugnariu, Paul Popovici, Ion Drăgan, Ludwig Grünberg și Ovidiu Trăsnea.
 34. Dar și manualul recunoaște printre rânduri că această lege a concordanței relațiilor cu forțele de producție nu e ceva atât de constrângător ca o veritabilă lege de dezvoltare istorică: „în România burghezo-moșierească, legea concordanței relațiilor cu caracterul forțelor de producție n-a putut căpăta câmp liber de acțiune din cauza împotrivirii burgheziei și moșierimii, care erau interesate în menținerea vechilor relații de producție” – ceea ce înseamnă că legea concordanței e o lege care se aplică doar atunci când clasa dominantă binevoiește să concorde cu ea.
 35. Această tendință este vizibilă și în interiorul lagărului capitalist, sub forma „capitalismului monopolist de stat” care devine dominantă în țările occidentale: o formă de compromis, între necesitatea socializării relațiilor de producție, dictată de dezvoltarea forțelor de producție, și, de cealaltă parte, imperatiile de acumulare privată pe care le impune cadrul capitalist, și care fac ca această socializare a producției să nu meargă mai departe de instituirea unui monopolism de stat care „subordonează statul voinței monopolurilor, unește forța monopolurilor cu forța statului într-un singur mecanism pentru sporirea maximă a profiturilor monopolurilor imperialiste”. Această teorie a capitalismului monopolist de stat, articulată inițial de Eugen Varga, și care a constituit, în anii 50-60, teoria oficială a blocului comunist despre perspectivele capitalismului mondial, pentru a fi apoi marginalizată, ar merita să fie revizitată și retestată astăzi, în lumina noilor dezvoltări ale capitalismului mondial.

Bibliography:

- ***. *Curs de materialism dialectic și istoric* [Textbook for Historical and Dialectical Materialism] vol. 1, *Materialism dialectic* [Dialectic Materialism] Bucharest: Universitatea C.I. Parhon, 1959.
- ***. *Curs de materialism dialectic și istoric* [Textbook for Historical and Dialectical Materialism] vol. II, *Materialism istoric* [Historical Materialism]. Bucharest: Universitatea C.I. Parhon, Editura de stat didactică și pedagogică, 1961.
- Apostol, Pavel. “Conferința internațională a catedrelor de materialism dialectic și istoric” [The International Conference of Departments of Historical and Dialectical Materialism]. *Cercetări filozofice*, no. 1 (1958): 167-169.
- Baghiu, Ștefan. “Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere și acomodare (1954-1967)” [Structuralism in the Philosophy Journals in Communist Romania: Rejection and Accommodation (1954-1967)]. *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Bochenski, J. M. *Soviet Russian Dialectical Materialism*. Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1963.
- Cistelean, Alex. *De la stânga la stânga. Lecturi critice în câmpul progresist* [From Left to Left: Critical Readings of the Progressive Field]. Cluj-

- Napoca: Tact, 2019.
- Engels, Friedrich. *Dialectica naturii* [The Dialectics of Nature]. Bucharest: Editura de stat pentru literatură politică, 1954.
- Engels, Friedrich. *Domnul Eugen Dühring revoluționează știința* [Anti-Dühring]. Bucharest: Editura Politică, 1966.
- Engels, Friedrich. *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane* [Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy]. In Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere* [Works] vol. 21. Bucharest: Editura Politică, 1965.
- Ferencz-Flatz, Christian. "Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR" [The Aesthetics of Everyday Life in Socialist Romanian Philosophy]. *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Gáll, Ernő. "Despre importanța studierii categoriilor materialismului dialectic" [On the Importance of Studying the Categories of Dialectical Materialism]. *Cercetări filozofice*, no. 4 (1955): 283-303.
- Hîncu, Adela, and Viktor Karády, eds. *Social Sciences in the "Other" Europe since 1945*. Budapest: Pasts Inc., Central European University, 2018.
- Lecourt, Dominique. *Proletarian Science. The Case of Lysenko*. London: Verso, 1977.
- Mandel, Ernest. *The Place of Marxism in History*. New Jersey, NY: Humanities Press, 1994.
- Marx, Karl. "Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere" [A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right]. In Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere* [Works] vol. 1. Bucharest: Editura de stat pentru literatură politică, 1957.
- Aleksandrov, G. F., ed. *Materialismul dialectic*. Bucharest: Editura de stat pentru literatură politică, 1954.
- Constantinov, F. V., ed. *Materialismul istoric*. Bucharest: Editura pentru literatură politică, 1952.
- Stan, Adriana. *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*. București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2017.
- Stalin, I. V. "Cu privire la marxism în lingvistică" [About Marxism in Linguistics]. *Lupta de clasă*, nr. 6 (1950): 3-22.
- Stalin, I. V. "Probleme economice ale dezvoltării socialismului în Uniunea Sovietică" [Economic Problems of the Development of Socialism in the Soviet Union]. *Lupta de clasă* no. 9 (1952): 3-64.
- Stalin, I.V. *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric* [About Dialectical Materialism and Historical Materialism]. Bucharest: Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.
- Tugarinov, V. T. "Unitatea dintre ontologie, gnoseologie, logică și metodologie în materialismul dialectic" [The Unity Between Ontology, Gnoseology, Logic, and Methodology in Dialectical Materialism]. *Cercetări filozofice*, no. 2 (1958): 105-118.
- Wald, Henri. "Dialectica materialistă, ca logică" [Materialistic Dialectics as Logics]. *Cercetări filozofice*, nr. 4/1957, pp. 97-119.
- Wetter, Gustav A. *Dialectical Materialism. A Historical and Systematic Survey of Philosophy in the Soviet Union*. London: Routledge & Keegan Paul, 1958.
- Zaharescu, Barbu. "Despre manualul unic de istorie a filozofiei" [About the Unique Textbook of History of Philosophy]. *Lupta de clasă*, no. 1 (1948): 68-75.